

Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16—18 октомври 1985 г.

ПЕНКА КОВАЧЕВА (Велико Търново)

СУБСТАНТИВАЦИЯ НА ПРИЧАСТИЯТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

I. В славянските езици причастието е хибридна глаголно-прилагателна категория¹, притежаваща, от една страна, време и залог, от друга страна, род, число, падеж, кратка и дълга форма.

Аналогично на субстантивацията на прилагателните имена и субстантивацията на причастиата е морфолого-синтактичен словообразователен процес, при който в качеството на словообразователно средство се използва самата флексия на причастието². Преминаването на причастиата в съществителни имена се извършва без промяна на тяхната външна речникова форма, но с промяна на някои техни морфологични, семантични и синтактични показатели, а именно: родът и числото им придобиват независим характер; стесняват се и се конкретизират лексикалните им значения; функцията им на съгласувано определение се заменя от функцията на подлог, пряко и непряко допълнение, несъгласувано определение, обръщение и др.; предпочита се употребата на дългата форма³.

Причастиата могат да се субстантивират без предварителен стадий на адективация и независимо от тяхната способност към адективация⁴. Причината за това се крие по всяка вероятност в обстоятелството, че „первообразное причастие, т. е. то, из которого выделилось позднейшее причастие — прилагательное, было причастие — существительное, слово с определенной субстанцией и признаком, производимым ею, *nomen agentis*“⁵.

Отпричастни субстантивати възникват в славянските езици и по лексико-граматичен (морфологичен) начин, т. е. по аналогия на вече готови модели⁶.

Специалистите не са единни по въпроса, доколко субстантивираните причастиа запазват граматичните значения на глагола — времето и залога

¹ В. В. Виноградов. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.—Л., 1947, с. 272.

² В. В. Лопатин. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке. — В: Русский язык. Грамматические исследования. М., 1967, с. 207, 228.

³ М. Ф. Лукин. Переход причастий в существительные. — Русский язык в школе, 1957, № 4, 43—46; St. Jodłowski. Substantywizacja przymiotników w języku polskim. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1964, 19—25; В. В. Лопатин. Цит. съч., 205—233.

⁴ В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 228.

⁵ А. А. Потебня. Из записок по русской грамматике. Т. 3, М., 1968, с. 82.

⁶ В. В. Лопатин. Цит. съч., 207—208; Э. В. Казанская. Существительные местоименного склонения в языке фольклора. — В: Именное словообразование русского языка. Казань, 1976, 104—106.

В. В. Лопатин смята, че съхранението на граматичните значения на глагола превръща субстантивиранияте причастия в съвременния руски книжовен език в специална хибридна глаголно-съществителна категория с прилагателна склонителна парадигма⁷. В същото време З. В. Казанская установява липсата на видово-временни значения при субстантивиранияте причастия, използвани в руското устно народно творчество (билини, пословици, поговорки)⁸.

Няма единство и в мненията относно класификацията на субстантивиранияте причастия според степента на тяхната субстантивация⁹. Обикновено се обособяват два вида субстантивати: а) okazjionalни (контекстови, спорадични, случайни) и б) узуални (привични, обичайни). Първите са факт на речта, а вторите — факт на езика¹⁰. Някои автори влагат друго съдържание в горните два термина¹¹. За тях okazjionalни субстантивати са тези, които могат да се употребяват едновременно и като причастия, и като съществителни имена, а узуалните субстантивати се употребяват само като съществителни имена. Говори се и за глаголна субстантивация, когато субстантивираният причастие пази добре своята глаголност чрез пояснителните думи¹².

II. Субстантивацията на причастията е присъща на славянските книжовни езици още от началото на историческата им епоха¹³, макар че има и мнения, според които субстантивиранияте причастия се срещат най-рано в руските писмени паметници от XV—XVI в.¹⁴ В български език тези форми се появяват още през старобългарския период и при това са доста чести¹⁵. По думите на Р. Вечерка „старобългарските субстантивирани причастия може би трябва да се характеризират като средство, което по правило е преводен еквивалент на многобройните гръцки субстантивирани причастия, което средство обаче същевременно е било в живата езикова основа на старобългарския ако не обикновено, то поне възможно по принцип“¹⁶.

III. Това изследване си поставя за цел да провери до каква степен старобългарската традиция за употреба на субстантивирани причастия в книжовните паметници е продължена в произведенията на среднобългарския писател Григорий Цамблак.

Наблюденията са извършени върху пълния лексикален материал от издадените творби на писателя „Похвално слово за Евтимий“ (нататък —

⁷ В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 228.

⁸ Э. В. Казанская. Цит. съч., 115—120.

⁹ St. Jodłowski. Цит. съч., 26—27; Д. Г. Гринчишин. Явище субстантивации в українській мові. Київ, 1965, 28—33; В. В. Лопатин. Цит. съч., 215—216.

¹⁰ В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 216.

¹¹ М. Ф. Лукин. Цит. съч., 44—45.

¹² Пак там, с. 44.

¹³ R. Večerka. Syntax aktivnih participii v staroslověnině. — Spisy University J. E. Purkyne v Brně, Filozofická fakulta, № 75, Praha, 1961, p. 15; Fr. Jakopin. K vprašanju substantivizacije pridevniških besed v slovanskih jezykih. — Slavistična revija, 1973, 2, p. 266.

¹⁴ М. Ф. Лукин. Цит. съч., с. 43.

¹⁵ O. Grünenthal. Die Übersetzungstechnik in den altkirchenslavischen Evangelienübersetzungen. — AslPh, XXXI, 1910, 336—339; R. Večerka. Цит. съч., 12—13; R. Ružička. Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen. Berlin, 1963, 272—323; Е. А. Захаревич. Суффиксация и субстантивация при образовании наименований лица в болгарском языке. — В: Очерки по словообразованию и словоупотреблению. Л., 1965, с. 50; Старобългарски речник. Встъпителен том. С., 1984, 100—102; Д. Иванова-Мирчева. Наблюдения върху лексиката на класическите старобългарски паметници. — Български език, 1984, № 6, 497—499.

¹⁶ R. Večerka. Цит. съч., с. 15.

ПЕвт)¹⁷ и „Житие на Стефан Дечански“ (нататък — ЖСтД)¹⁸. Тълковните речници — индекси към двете произведения обаче не отразяват субстантивацията на всички причастия. И това е напълно обяснимо — в повечето случаи става въпрос за окازیонални субстантивати.

В изследването се приемат за субстантивирани и причастията, свързани в съчетания с местоименията *всь, нѣкаторын (всьемъ слышашѣмъ, всьѣхъ любашѣхъ, нѣкаторынмъ анѣмѣрашѣмъ)* и с местоименното прилагателно *многоъ (многѣмъ же прѣднѣшѣмъ и послѣдѣшѣмъ)*, макар че тук е възможно и друго тълкуване — субстантивирани могат да бъдат местоименията и местоименното прилагателно, а не причастията¹⁹. Като субстантивати се разглеждат в изследването и 26-те причастия, които са въведени от относителното местоимение *нже* от типа: *нже снхъ вѣдѣшѣй, нже прѣждѣ прѣтан*. Отнася се за познатото още на старобългарските паметници калкиране на гръцкия член с местоимението *нже*²⁰.

IV. В двете слова на Григорий Цамблак са засвидетелствувани общо 92 субстантивирани причастни лексеми²¹, имащи 114 словоупотреби: в ПЕвт — 46 лексеми с 48 словоупотреби, в ЖСтД — 57 лексеми с 66 словоупотреби. Средната честотност²² на субстантивирани причастия в ПЕвт е 1,5, а в ЖСтД — 2,5. Без съмнение анализирани форми намират много по-широко разпространение в ЖСтД, отколкото в ПЕвт. Дали направената констатация се отнася и до използването на субстантивирани причастия в житийния и хомилетичния жанр на средновековната българска литература изобщо, би могло да се каже едва след цялостното проучаване на тази категория в съответните книжовни паметници.

В разглежданите произведения на Григорий Цамблак е субстантивирано най-често сегашното деятелно причастие (54 лексеми със 72 словоупотреби), по-рядко — миналото деятелно причастие I (21 лексеми с 23 словоупотреби), сегашното страдателно причастие (16 лексеми с 20 словоупотреби) и най-рядко — миналото страдателно причастие (1 лексема с 1 словоупотреба).

Прави впечатление почти пълното отсъствие на субстантивирани минали страдателни причастия у Цамблак. В действителност писателят употребява 14 субстантивирани минали страдателни причастия, но разширени преди субстантивацията с продуктивната адективна наставка *-нъ*, т. е. преминали са по суфиксален път в класа на прилагателните имена²³: *блаженънын*,

¹⁷ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, 112—439.

¹⁸ А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983, 64—324.

¹⁹ R. Večerka. Цит. съч., с. 12, 23.

²⁰ R. Večerka. Цит. съч., с. 18, 102—103; Ив. Гълъбов. Цамблаковото слово за Евтимий и българският книжовен език от края на XIV век. — В: П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., 74—77.

²¹ За отделни лексеми се смятат и еднокоренните субстантивирани причастия от различен граматичен род като *желанъ* и *желаномъ*.

²² Средната честотност е получена след разделяне броя на словоупотребите на субстантивирани причастия в даденото слово върху броя на неговите ръкописни страници.

²³ За този тип прилагателни в класическите старобългарски паметници вж. у M. Brodowska-Honowska. Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kraków—Wrocław—Warszawa, 1960, 104—105, 125—131, а за същите прилагателни в староруските паметници вж. у В. Н. Виноградов. Значение и употребление образований на -нынъ (-тънынъ) с отрицателными приставками в древнерусском языке XI—XIV вв. — В: Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка. М., 1969, 72—84.

ИЗБЪРАЕНЫЯ, ПРЪТРОУЖДЕНЫЯ, СЪДЪТЕЛСТВОВАНЫЯ, СЪМЪРЪЕНЫЯ; ДА-
 РОВАЕНЫЯ, НЕДОУМЪЕНЫЯ, ПИСАЕНОЕ, ПОВЕЛЪЕНОЕ, ПРИНЕСЕНОЕ, ПРИНАТЬ-
 НОЕ, ПРОРЧЕНЫЯ, РЕЧЕНОЕ, РЕЧЕНЫЯ. Поради това, че изброените суб-
 стантивати принадлежат формално към прилагателните имена, те бяха пред-
 мет на проучаване в друго наше изследване на тема „Субстантивация на
 прилагателните имена в произведенията на Григорий Цамблак“²⁴.

От 92-та глагола, от които в ПЕвт и ЖСтД са образувани субстанти-
 вирани причастия, 13 не са засвидетелствувани в класическите старобъл-
 гарски паметници. Това са глаголите: БЕСПРАВЪДОВАТИ, ЛНЦЕМЪРЪНТИ СЯ,
 НАВЪТОВАТИ, НАЧАЛСТВОВАТИ, НЕВЪХОДЪНТИ, ННЗЪПАДАТИ, ПОТАСАТИ, ПРНРА-
 ЖАТИ СЯ, ПРОМЫШЛАТИ, ПРЪДЪСТАТЕЛСТВОВАТИ, РАТОВАТИ, ОУМЫШЛАТИ и
 ОУПРАЖНЯТИ СЯ.

Седем от тези 13 глагола обаче се срещат в паметници, написани или
 преведени в България през старобългарската епоха, но запазени в по-късни
 чужди преписи: БЕСПРАВЪДОВАТИ — в Лествицата на Йоан Синайски по ру-
 ски препис от 1334 г., ЛНЦЕМЪРЪНТИ СЯ — в Пандектите на Антиох по руски
 препис от XI в., 13-те слова на Григорий Назианзин по руски препис от
 XI в., ПОТАСАТИ — в Шестоднева на Йоан Екзарх, Симеоновите сборници
 от 1073 и 1076 г., ПРНРАЖАТИ СЯ — в Михановичевия хомилиар по сръбски
 препис от XIII в., ПРОМЫШЛАТИ — в Шестоднева и Богословието на Йоан
 Екзарх, Ефремовската кормчая по руски препис от 1100 г., Симеоновия
 сборник от 1076 г. и др., ОУМЫШЛАТИ — в Шестоднева на Йоан Екзарх,
 ОУПРАЖНЯТИ СЯ — в Синайския патерик по руски препис от XI—XII в.

Останалите 6 от 13-те глагола са известни на среднобългарски памет-
 ници отпреди XV в.²⁵, вкл. и на Евтимиевите творби²⁶. Следователно всички
 субстантивирани причастия, срещани в ПЕвт и ЖСтД на Григорий Цамблак,
 са образувани от глаголи, които дотогава са били познати на средновеков-
 ния български книжовен език.

Понеже не разполагаме с целия корпус на субстантивирани причастия
 в класическите старобългарски паметници и в среднобългарските паметници
 отпреди XV в., не е възможно да се прецени със сигурност, кои от изпол-
 зуваните у Цамблак форми са утвърдени в езика и кои са оказинализми.
 В материалите от цитираните по-горе публикации²⁷ и от речниковите статии
 на *Slovník jazyka staroslověnského* (SYSS), Praha, 1958—1983 г., бяха извле-
 чени следните 24 субстантивирани причастия, употребявани в двете Цам-
 блакови слова: АЛЪЧАН, БЫВАЕМОЕ/БЫВАЕМАЯ, ВНДНМАЯ, ЗНАЕМОУ, ЗЪРАН,
 НМОУ, ЛЕЖАН, ЛЮБАН, МОЛАН СЯ, НАСТОЯН, НЕВНДНМАЯ, НЕНАВНДАН, НЕПО-
 БЕДНМОУ, НЕПОВНОУАН СЯ, ОБЛАДААН, ОБРЪТААН СЯ, ПРНХОДАН, ПРЪДЪ-
 СТОАН, РАЗОУМЪАН, РАСЛАБЕМОУ, СЛЫШАН, СТРАЖДАН, СЪН, СЪДАН. Това
 са едва 25% от всички субстантивирани причастни лексеми в творбите на
 Григорий Цамблак. Като се има предвид, че в *Slovník jazyka staroslověn-
 ského* само 5 от 24-те субстантивата — ВНДНМАЯ, ЗНАЕМОУ, НЕВНДНМАЯ,

²⁴ В: Търновска книжовна школа. Т.3.С., 1980, 257—260.

²⁵ Данните са извлечени от Fr. Miklosich. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*.
 Vindobonae, 1862—1865.

²⁶ Сравнението е направено по картотеката в Института за български език при БАН по
 изданието на Е. Калужняcki.

²⁷ Р. Вечерка разглежда единствено субстантивирани деятелни причастия, а Р. Ружиц-
 ка черпи лексикални материали само от класическите евангелски текстове.

непобѣднын и настоан, са придружени от забел. subst., може да се заключи, че повечето от тях се приемат за оказинални. За оказиналност на преобладаващата част от субстантивирани причастия в ПЕвт и ЖСтД говори и слабата им употреба — 83 от тях са с по 1 словоупотреба, 7 — с по 2, 4 — с по 3, 1 — с 4 и 1 — с 5.

С малки изключения субстантиватите с 2, 3, 4 и 5 словоупотреби се срещат и в класическите старобългарски паметници. Именно сред тези субстантивати трябва да се търсят преди всичко в евентуалните узуални образувания. Такива са може би: настоан 'настоятел на манастир, игумен' с 5 словоупотреби, начальствоуан 'ръководител, началник' с 3 словоупотреби, слоужан 'служител' с 2 словоупотреби, тръвоуан 'нуждаещ се, сиромаш' с 3 словоупотреби, страждан 'страдащ, страдалец' с 2 словоупотреби, слышан 'слушаш, възприемащ със слуха си' с 3 словоупотреби, зъран 'гледащ, възприемащ със зрението си' с 3 словоупотреби, желяан 'желаещ' с 2 словоупотреби, лъбан 'любещ, обичаш' с 2 словоупотреби. От лексемите с по 1 словоупотреба като вероятни узуални субстантивати могат да се предположат: алъчан 'гладуващ', лежан 'лежащ', молан са 'молещ се', ненавндан 'ненавиждащ', знаеын 'познат', внднмаа 'видимите неща, видимото', невннмаа 'невидимите неща, невидимото', раслаблєнын 'парализиран човек'.

V. Всички субстантивирани причастия от ПЕвт и ЖСтД на Григорий Цамблак са използвани в дългата им форма за разлика от субстантивирани причастия в класическите старобългарски паметници, където се срещат и отделни кратки форми²⁸.

Грамматическият род на субстантивирани причастия в разглежданите Цамблакови произведения е предимно мъжки и по-рядко — среден (съотношение на словоупотребите 100:14)²⁹. Между рода и семантиката на субстантивирани причастия се наблюдава строга взаимозависимост. Субстантиватите от мъжки род назовават лица, а субстантиватите от среден род — обобщена субстанция. Всъщност мъжкият род в доста от случаите е обобщено-личен.

Отпричастните субстантивати се срещат у Цамблак по правило само в единствено или само в множествено число³⁰. Множествените форми са с 14 повече (съотношение на словоупотребите 64:50). Едновременно в единствено и в множествено число са употребени 4-те лексеми: бываємоє — бываємаа, внднмоє — внднмаа, начальствоуан — начальствоуищен, страждан — страждищен.

Независимият характер на категориите род и число при субстантивирани причастия проличава от примерите: желяан 'желаещ' и желяємоє 'желаемото', обрътаан са 'намиращ се' и обрътаищаа са 'намиращото се'.

VI. В сравнение с класическите старобългарски паметници, където субстантивирани причастия се въвеждат много рядко от относителното местоимение нже³¹, в двете творби на Цамблак подобно въвеждане се регистрира

²⁸ R. Večerka. Цит. съч., 19—28.

²⁹ Родът на субстантиватите в косвените падежи множествено число се приема условно за мъжки.

³⁰ Независимо от числото, в което е засвидетелствуван субстантиватът от мъжки род в текста, основната му форма се предава в единствено число.

³¹ R. Večerka. Цит. съч., с. 18.

при 25% от словоупотребите. Въвеждането с нже е характерно главно за сегашните деятелни причастия от мъжки род.

В изречението субстантивирани причастия от ПЕвт и ЖСтД са най-често пряко и косвено допълнение (35 и 32 словоупотребя), по-рядко — подлог и несъгласувано определение (23 и 20 словоупотребя) и съвсем рядко — обстоятелствено пояснение и обръщение (4 и 1 словоупотребя).

За възможността на субстантивирани причастия от двете слова на Цамблак да имат съгласувани определения, изразени чрез местоименията *всь*, *нѣкѣторѣхъ* и местоименното прилагателно *мнѣгѣхъ*, вече стана дума в раздел III на изследването.

Заслужава да се отбележи участието на субстантивата *дыханы* в състава на фразеологичното съчетание *дыханы высока* 'високомерен човек' (ПЕвт 24.3).

VII. Засвидетелствуваните в ПЕвт и ЖСтД субстантивирани причастия са представители на два словообразователни типа³²:

1. Словообразователен тип на субстантивати от мъжки род със значение на лице, което се характеризира с отношение към действието, означено от основата на мотивиращото причастие.

2. Словообразователен тип на субстантивати от среден род със значение на обобщена субстанция, която се характеризира с отношение към действието, означено от основата на мотивиращото причастие.

В зависимост от залога и времето на мотивиращото причастие субстантиватите от първия словообразователен тип могат да се обособят в следните 4 подтипа:

а) *Названия на лица според действието, извършено от тях в настоящия момент или постоянно*³³ (мотивираща основа — сег. деят. прич.) — *алчаны* 'гладуващ човек, подложен на постоянно гладуване' (ЖСтД 38.6), *бесѣдоуны* 'беседващ, говорещ' (ЖСтД 3.3), *бораны* сѧ 'борещ се' (ПЕвт 54.3), *воданы* 'водещ, водач' (ЖСтД 48.8), *вънимауны* 'внимаващ' (ЖСтД 7.4), *вѣдыны* 'знаещ' (ЖСтД 48.10), *гонаны* 'горещ' (ПЕвт 9.8), *дауны* 'даващ' (ЖСтД 57.6), *дыханы* *высока* 'високомерен, който излъчва високомерие' (ПЕвт 24.3), *желауны* 'желаещ' (ПЕвт 26.1; ЖСтД 59.4), *заклауны* 'колещ' (ПЕвт 56.2), *зѣраны* 'гледащ' (ПЕвт 35.1; ЖСтД 32.1, 32.2), *нмыны* 1) 'имащ' (ПЕвт 36.1), 2) 'имотен, състоятелен, богат' (ПЕвт 26.1), *нстасаны* 'разследващ' (ПЕвт 21.4), *лежаны* 'лежащ' (ПЕвт 54.3), *лицемѣраны* сѧ 'лицемерещ, преструващ се' (ПЕвт 21.1), *любаны* 'любещ, обичащ' (ПЕвт 65.10; ЖСтД 50.8), *мнлоуны* 'смиляващ се, проявяващ състрадание' (ЖСтД 30.7), *моуны* сѧ 'молещ се' (ЖСтД 37.10), *нагтоуны* 'оголяващ, гол, беден' (ЖСтД 49.10), *настоуны* 'настоятел на манастир, игумен' (ЖСтД 10.11, 42.1, 47.2, 57.7, 58.2), *насыщауны* 'насыщащ' (ЖСтД 18.4), *начальствоуны* 'ръководител, началник' (ПЕвт 40.4, 65.5; ЖСтД 26.2), *ненавнѣданы* 'ненавиждащ' (ЖСтД 13.10), *неповннѣуны* сѧ 'неподчиняващ се, непокорник' (ПЕвт 50.4) *ннзѣпадуны* 'падащ долу, на земята' (ПЕвт 54.3), *обладаны* 'владетел' (ЖСтД 57.2),

³² Класификацията е заимствувана от цитираната в бележка 3 статия на В. В. Лопатин.

³³ В цитираната статия на В. В. Лопатин се пояснява под линия на с. 229: „Значение постоянного, вневременного действия — одно из значений настоящего времени глагола (расширенное настоящее).“

обрѣтаѣн сѧ 'намиращ се' (ЖСтД 58.11), оскърбѣаѣн 'оскърбяващ' (ЖСтД 55.5), отъврѣзаѣн 'разтварящ' (ЖСтД 12.1), поносѣн 'хулещ' (ПЕвт 52.2), правѣн 'управител, ръководител' (ЖСтД 12.1), послѣдоуѣн 'следващ, вървящ след някого' (ЖСтД 56.6), прѣражаѣн сѧ 'противопоставящ се, борещ се' (ЖСтД 59.4), прѣходѣн 'идващ' (ЖСтД 47.12), промышлѣаѣн 'предопределящ' (ЖСтД 30.1), прѣдѣндын 'вървящ след някого' (ЖСтД 56.6), прѣдѣстѣельствоуѣн 'настоятел, управител' (ЖСтД 57.13), прѣдѣстоѣн 'стоящ пред някого или пред нещо' (ЖСтД 36.1), прѣтан 'заплашващ' [ПЕвт 24.3], рѣзѣумѣваѣн 'разбиращ' (ЖСтД 7.10), рѣтоуѣн 'нападащ, нападател' (ЖСтД 55.5), слоужѣн 'служител' (ПЕвт 45.4; ЖСтД 12.7), слышѣн 'слушаш, възприемащ със слуха си' (ПЕвт 35.6; ЖСтД 16.9, 20.10), страждаѣн 'страдащ' (ПЕвт 24.3; ЖСтД 3.3), съмышлѣаѣн 'мислещ, разсъждаващ' (ЖСтД 13.8), сѣдѣн 'сѣдещ' (ПЕвт 25.2), сын 'който е' (ЖСтД 22.10), трѣвоуѣн 'нуждаещ се сиромаш' (ЖСтД 16.10, 18.10, 42.4), тѣшѣн сѧ 'стараещ се' (ПЕвт 26.1), ѡупражняѣн сѧ, 'занимаващ се' (ЖСтД 8.5), хотѣн 'искащ' (ПЕвт 54.3; ЖСтД 23.4, 23.16);

б) *Названия на лица според действието, извършвано или извършено от тях в миналото* (мотивираща основа — мин. деят.прич. I) — беспрѣдѣловѣын 'който е вършил неправда' (ЖСтД 57.15), даѣын 'който е дал' (ЖСтД 19.11), зѣлословѣын 'който е злословил' (ПЕвт 24.3), нспроснѣын 'който е изпитал, проверил' (ПЕвт 22.5), нсцѣлѣын 'който е излекувал' (ПЕвт 65.4), навѣтовѣын 'който е клеветил' (ПЕвт 24.3), нашѣдын 'който е навлязъл, нашественик' (ЖСтД 28.3), ѡбнѣѣын 'който е обидил' (ПЕвт 24.3), погѣубѣлнн 'който е погубил' (ЖСтД 35.6), потѣзкнѣын сѧ 'който се е препънал' (ПЕвт 54.3), проснѣын 'който е молил' (ЖСтД 21.2), прѣдаѣын 'който е предал, предоставил' (ПЕвт 65.9), рѣкѣын 'който е рекъл' (ЖСтД 44. 21), сѣѣѣѣѣын 'който е вързал някого' (ПЕвт 24.3), сѣѣѣѣѣын 'който е създал, създателят, творецът бог' (ЖСтД 46.1), сѣѣѣѣѣын 'който е направил нещо' (ЖСтД 32.2), сѣѣѣѣѣын 'който е направил, сътворил нещо' (ЖСтД 54.5), сѣѣѣѣѣын 'който е съхранил, запазил' (ПЕвт 62.3), царѣствоѣын 'който е царувал' (ЖСтД 54.1);

в) *Названия на лица, подлагани на действие, което се извършва в настоящето* (мотивираща основа — сег. страдат. прич. — ѡбнѣнмын 'който се обижда от някого' (ПЕвт 24.3), потѣѣѣѣѣын 'който се разследва от някого' (ПЕвт 21.4), сѣѣѣѣѣын 'който се спасява от някого' (ПЕвт 48.3) тѣѣѣѣѣын 'който се насилва от някого' (ЖСтД 4.4);

г) *Названия на лица, подложени на действие, което се е извършвало или извършило в миналото* (мотивираща основа — мин. страдат. прич.) — рѣѣѣѣѣѣын 'който е парализиран' (ЖСтД 48.9).

Подтиповете на втория словообразователен тип са също 3:

а) *Названия на обобщена субстанция според действието, извършвано от нея в настоящето* (мотивираща основа — сег. деят. прич.) — ѡбрѣѣѣѣѣ сѧ 'намиращото се' (ЖСтД 18.7);

б) *Названия на обобщена субстанция според действието, извършвано или извършено от нея в миналото* (мотивираща основа — мин. деят. прич. I) — ѡѣѣѣѣѣѣ 'което се е случило' (ПЕвт 47.2);

в) Названия на обобщена субстанция, подлагана на някакво действие в настоящето (мотивираща основа — сег. страдат. прич.) — БЫВАКМОКЪ, БЫВАКМАЯ 'което се предизвиква да се случи' (ПЕвт 14.1; ЖСтД 24.4), ГЛАГОЛКМОКЪ 'което се казва, говори от някого' (ПЕвт 26.3), ЖЕЛАКМОКЪ 'което се желае от някого' (ПЕвт 30.6), НОСИМОКЪ 'което се носи от някого' (ЖСтД 9.6), ТЪЩАКМОКЪ 'което се очаква от някого' (ПЕвт 20.1), ОУМЫШЛАКМАЯ 'което се замисля, крои от някого' (ЖСтД 4.8).

Извън изброените подтипове остават субстантиватите: ОБРЪТЫН СА 'намиращ се някъде' (ЖСтД 47.10), СЪТАЖАВЫН 'притежаващ, носещ в себе си' (ПЕвт 8.5), ЦАРЬСТВОВАВЫН 'царуващ' (ЖСтД 49.8), НЕПОБЪДНЫН 'който не може да бъде победен' (ПЕвт 20.1), ЗНАКМЫН 'с когото се познаваме, познат' (ПЕвт 26.3), ВЪДНМОКЪ, ВЪДНМАЯ 'което се вижда, което може да се види' (ПЕвт 30.3; ЖСтД 55.2), КЛЮЧАКМАЯ 'което е необходимо на някого' (ЖСтД 40.4), НЕВЪДНМАЯ 'което не се вижда, което не може да се види' (ПЕвт 30.3), НЕВЪХЪДНМАЯ 'в което не може да се прониква' (ПЕвт 30.3). Трите субстантивата, мотивирани от минали деятелни причастия, са с разколебано временно значение — назовават лица според действието, извършвано от тях в настоящето. Другите 5 субстантивата са мотивирани всъщност от адективириани сегашни страдателни причастия. По данни на SYSS ВЪДНМЪ, ЗНАКМЪ, НЕВЪДНМЪ, НЕПОБЪДНМЪ и КЛЮЧАКМЪ са адективириани още в старобългарския книжовен език.

Общият извод е, че в повечето случаи субстантивираниите причастия от двете слова на Григорий Цамблак пазят залога и времето на съответните глаголи.

Както вече бе обяснено, в ПЕвт и в ЖСтД липсват словообразователни подтипове за лица и субстанция, подложени на действие, което се е извършвало или извършило в миналото, поради факта, че субстантиватите със същото значение имат наставка -ЪНЪ и са формално прилагателни имена³⁴. Преобладаващата част от тези субстантивати са съхранили обаче добре страдателното си значение и следователно с по-голямо основание трябва да бъдат анализирани при субстантивираниите причастия, както постъпва В. В. Лопатин³⁵.

От класификацията се вижда, че сред субстантивираниите причастия в произведенията на Цамблак преобладават значително образуванията от мъжки род, означаващи лица. Най-богат е подтипът за лица, назовани според действието, извършвано от тях в настоящето или постоянно. С незначителни изключения тук са предполагаемите узуални субстантивати. Този вид субстантивати са разпространени доста още в старобългарския книжовен език. Според Е. А. Захаревич „ни в Мар [ев.], ни в Сав. [кн.] нет ни одного случая употребления существительных с агентивным значением, то во время как субстантивированные причастия действительного залога настоящего времени там широко употребляются“³⁶.

В разглежданите Цамблакови творби еднокоренни суфиксални синоними имат само субстантиватите от мъжки род, мотивирани от деятелни причастия: ВОДАН — ВОЖДЪ, ЗАРАН — ЗЪРНТЕЛЬ, НАСТОЯН — НАСТОЯТЕЛЬ, РА-

³⁴ Излизайки от формалния показател, ние сме разгледали тези субстантивати при субстантивираниите прилагателни имена в цитирания сборник в бел. 24.

³⁵ В. В. Лопатин. Цит. съч., 229—230.

³⁶ Е. В. Захаревич. Цит. съч., с. 50.

ТЪЮУАН — РАТЪННКЪ, СЛЫШАН — СЛЫШАТЕЛЬ, СТРАЖДАН — СТРАДАЛЬЦЪ,
СЪЗДАВАН — СЪЗДАТЕЛЬ, НАВЪТОВАВАН — НАВЪТЪННКЪ.

Без суфиксални синоними са всички субстантивати от мъжки и среден род, мотивирани от сегашни страдателни причастия. А това означава, че в дадените семантични полета тези словообразователни типове са без конкуренция от страна на суфиксалните съществителни имена.

Сравнително честото използване на субстантивирани причастия в ПЕвт и ЖСтД има несъмнено и своята стилистическа обусловеност, открояваща се най-отчетливо в съпоставка със суфиксалните съществителни имена. За разлика от суфиксалните съществителни имена субстантивирани причастия са: а) преди всичко контекстуално възникнали форми, което ги прави богато изразително езиково средство в литературния текст; б) с прозрачна вътрешна структура и еднозначни; в) присъщи предимно на книжовния език³⁷.

VIII. Резултатите от направеното изследване позволяват да се заключи, че субстантивирани причастия са били една от характерните черти на книжовния български език от края на XIV и началото на XV в. Проучаването на тази интересна езикова категория в останалите произведения на Григорий Цамблак и в произведенията на другите писатели от Търновската книжовна школа е бъдеща задача на българските и чуждестранните специалисти.

³⁷ Пак там, 49—50.